

О.М. Кулініч (Інститут світової економіки і міжнародних відносин
Національної академії наук України, м. Київ, Україна)

СТАЛИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ОЗНАКА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розкрито поняття сталого розвитку як світоглядної ідеології, яка може забезпечити збалансований розвиток цивілізації. У результаті теоретико-методологічне визначення поняття сталого розвитку еволюціонувало та з урахуванням глобальних трансформацій отримало нові обґрунтування й прояви.

Ключові слова: цивілізація, економічний розвиток, сталий розвиток, цивілізаційні трансформації.

Літ. 27.

О.Н. Кулинич (Институт мировой экономики и международных отношений
Национальной академии наук Украины, г. Киев, Украина)

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ КАК ПРИЗНАК ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ ХХІ ВЕКА

В статье раскрывается понятие устойчивого развития как мировоззренческой идеологии, которая может обеспечить сбалансированное развитие цивилизации. В результате теоретическо-методологическое определение устойчивого развития эволюционировало и с учетом глобальных трансформаций получило новые обоснования и проявления.

Ключевые слова: цивилизация, экономическое развитие, устойчивое развитие, цивилизационные трансформации.

О.М. Kulinich (Institute of World Economy and International Relations,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY AS A FEATURE OF CIVILIZATIONAL PROCESSES IN THE ХХІst CENTURY

The article reveals the notion of sustainable development as an ideological paradigm that can ensure the balanced development of a civilization. In the result of the theoretical and methodological determination and taking into account major global transformations the notion of sustainable development got new grounds and displays.

Keywords: civilization; economic development; sustainable development; civilizational transformations.

Постановка проблеми. Сучасні цивілізаційні процеси обумовлюються значними трансформаціями. З одного боку, спостерігаються бурхливі темпи наукового й технічного прогресу, а з іншого – виявляються тенденції до економічної стагнації і навіть спаду в регіонах світу. Поряд з вичерпанням деяких невідтворюваних природних ресурсів, труднощами їх відновлення і компенсуючої взаємозаміни погіршується якість навколишнього середовища та економічний стан народів, що негативно впливає на розвиток світової економіки. Це підтверджує зниження за останні роки темпів економічного зростання на земній кулі. І вплив цих негативних процесів, звичайно, не обмежується лише світовою економікою. Ресурси планети використовуються такими темпами, що через декілька поколінь люди вже не матимуть можливості користуватися ними.

У зв'язку з цим стала зрозумілою необхідність розробки нової політики та стратегії, яка б дозволила вирішити ці глобальні проблеми сучасності, запобіг-

ти погіршенню якості навколишнього середовища, забезпечити не тільки теперішнє, але й майбутнє суспільство ресурсами, необхідними для задоволення його потреб. Потрібно було розробити ґрунтовну наукову основу подальшого технологічного розвитку суспільства. Мається на увазі його переорієнтація на менш забруднююче виробництво, підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу та випуск більш екологічно безпечної продукції. Саме тому світове співтовариство усвідомило необхідність переходу на принципи сталого розвитку на планетарному, національному й регіональному рівнях як головне завдання сьогодення.

Сталий розвиток (англ. *sustainable development*) – загальна концепція, яка передбачає необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства й захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі [7, 126]. Саме це й зумовлює актуальність статті по висвітленню основних положень концепції сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню даних питань присвячено наукові праці зарубіжних і вітчизняних учених. Серед українських авторів можна відзначити дослідження О. Білоруса [3], Л. Гриніва [7], О. Згуровського [9; 10], В. Шевчука [17], А. Філіпенка [16], серед зарубіжних авторів – Р. Катеса [23], Е. Кларенса [20]. Деякі теоретики і прихильники сталого розвитку вважають його найбільш перспективною ідеологією XXI ст. і навіть усього третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі існуючі світоглядні ідеології як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Мета дослідження. Розкрити особливості сталого розвитку як світоглядної ідеології, яка може забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Основні результати дослідження. Сталий розвиток – це керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибрати найбільш оптимальний.

Поняття «стійкий (сталий) розвиток» з'явилося у 80-х роках XX ст. у межах діяльності комісії ООН під керівництвом прем'єр-міністра Норвегії Г.Х. Брунтланд, покликаної пов'язати в одне ціле розвиток і екологію. Перед комісією були поставлені такі завдання: запропонувати нові довгострокові стратегії в галузі сталого навколишнього середовища, які б дозволили забезпечити сталий розвиток у довгостроковому періоді; рекомендувати шляхи співпраці розвинутих країн і країн, що розвиваються, в галузі охорони навколишнього середовища; розглянути засоби, за допомогою яких світове співтовариство змогло б ефективно розв'язувати проблеми навколишнього середовища; допомогти виявити спільні підходи до розуміння проблем навколишнього середовища й того, що необхідно зробити для успішного вирішення проблем захисту та підвищення якості стану навколишнього середовища, сформулювати довгострокову програму дій для наступних десятиліть і цілі, які повинно поставити перед собою світове співтовариство [14].

У заключному документі під назвою «Наше спільне майбутнє» стійкий розвиток було визначено як «тривалий безперервний розвиток, що забезпечує потреби людей, які проживають нині, без шкоди забезпечення потреб майбутніх поколінь» [6, 67]. Отже, стійкий розвиток розглядається як тривалий економічний розвиток, що ґрунтується на певних умовах та індикаторах [16, 176]. «Водночас з'явилися дослідження американського вченого Н. Джорджеску-Рогена, який пов'язує розвиток економіки з природними обмеженнями та робить спроби поєднати термодинаміку з економікою довкілля. Дослідження Н. Джорджеску-Рогена проводилися незалежно від досліджень К. Боулдинга, який у 1966 р. обґрунтував принцип рівноваги речовини, а також від досліджень Г. Айреса і Л. Кохрсена, які використовували підхід балансу матеріалів на вхідних і вихідних системах» [17, 125].

Досягнення оптимального варіанта розвитку (сталого) декларують США, Японія, країни Європейського Союзу [17, 156]. Проте більшість країн світу знаходяться на стадії становлення своїх національних економік, що, у свою чергу, створює загрози для сусідніх сталих економік саме з погляду сутності поняття «сталий».

Як видно з попередніх визначень, на початковому етапі в стійкому (сталому) розвитку домінувала екологічна складова. На сьогодні стійкий розвиток означає (поряд з екологічними) широке коло економічних і соціальних питань [16, 179].

Як зазначено у працях О.М. Згуровського [10, 112], В.Н. Степанова [4, 325], концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

1. Людство дійсно може надати розвитку сталого й довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, які живуть зараз, не позбавляючи при цьому майбутні покоління можливості задовольняти свої потреби.

2. Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані із сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надавати можливість реалізувати свої сподівання на більш благополучне життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф – злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4. Необхідно узгодити потреби тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема використання енергії.

5. Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної й екологічної.

Економічна складова. Економічний підхід до концепції стійкого розвитку заснований на теорії максимального потоку сукупного доходу Хікса-Ліндаля, який можливий за умови збереження сукупного капіталу, за допомогою якого й здійснюється цей дохід. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних – природо-, енерго- і мате-

ріалозберігаючих технологій, включаючи видобуток і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку й знищення відходів [13, 170].

Однак при вирішенні питань про те, який капітал повинен зберігатися (наприклад, фізичний, природний або людський) і якою мірою різні види капіталу є взаємозамінними, а також при вартісній оцінці цих активів, особливо екологічних ресурсів, виникають проблеми правильної інтерпретації й розрахунку. З'явилися два види стійкості – слабка, коли мова йде про незменшуваний у часі природний та виробничий капітал, і сильна, коли природний капітал повинен не зменшуватися (причому частина прибутку від продажу невідновних ресурсів повинна спрямовуватися на збільшення цінності відновлюваного природного капіталу) [14, 122].

Соціальна складова. Соціальна складова стійкості розвитку орієнтована на людину й спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі на скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ. Необхідним є збереження культурного капіталу і різноманіття в глобальних масштабах, а також більш повне використання практики стійкого розвитку, наявної в невідоміючих культурах. Для досягнення стійкості розвитку сучасному суспільству доведеться створити більш ефективну систему ухвалення рішень, що враховує історичний досвід і заохочує плюралізм. Важливе досягнення не тільки внутрішньо-, а й міжпоколінної справедливості. У межах концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення варіантів вибору людини як головну цінність, концепція сталого розвитку передбачає, що людина повинна брати участь у процесах, які формують сферу її життєдіяльності, сприяти прийняттю й реалізації рішень, контролювати їх виконання [14, 122].

Екологічна складова. З екологічної точки зору, сталий розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Більш того, поняття «природних» систем і ареалів проживання можна розуміти широко, включаючи в них створене людиною середовище (наприклад, міста). Основна увага приділяється збереженню здатностей до самовідновлення і динамічної адаптації таких систем до змін, а не збереження їх в «ідеальному» статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного розмаїття скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення.

Узгодження цих трьох складових є необхідним завданням, проте складним, оскільки елементи сталого розвитку повинні розглядатися збалансовано. Важливі також і механізми взаємодії цих трьох концепцій. Економічний і соціальний елементи, взаємодіючи один з одним, породжують такі нові завдання, як досягнення справедливості всередині одного покоління (наприклад, щодо розподілу доходів) та надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення. Механізм взаємодії економічного й екологічного елементів породив нові ідеї щодо вартісної оцінки та інтерналізації (обліку в економічній звітності підприємств) зовнішніх впливів на навколишнє середовище. На-

решті, зв'язок соціального й екологічного елементів викликав інтерес до таких питань, як внутрішньопоколінна і міжпоколінна рівність, включаючи дотримання прав майбутніх поколінь, та участі населення в процесі прийняття рішень.

Важливим питанням у реалізації концепції сталого розвитку – особливо у зв'язку з тим, що вона часто розглядається як така, що еволюціонує – стало виявлення її практичних і вимірюваних індикаторів. У цьому напрямку зараз працюють як міжнародні організації, так і наукові кола. Виходячи з вищевказаної тріади, такі індикатори можуть пов'язувати всі ці три компоненти й відображати екологічні, економічні та соціальні (включаючи психологічні, наприклад, сприйняття сталого розвитку) аспекти.

Як зазначається у працях Ю.М. Бажала «Економічна теорія технологічних змін» [1], В.Д. Базилевича «Страховий ринок України» [2], А.С. Філіпенка «Економічний розвиток сучасної цивілізації» [16], існує близько 135 індикаторів, які характеризують різні аспекти стійкого розвитку. Базовий набір індикаторів стійкого розвитку поділяють на три основні групи: соціальні, економічні, екологічні. 41 соціальний індикатор об'єднано в п'ять агрегованих блоків (боротьба з бідністю, демографічна динаміка, сприяння освіти, захист здоров'я населення). 23 економічні індикатори об'єднанні в три основні групи: економічний розвиток, зміна характеру споживання, фінансові ресурси і механізми. 55 індикаторів об'єднано в екологічному розділі (водні, земельні, інші природні ресурси, атмосфера, відходи). Детальний аналіз наведених індикаторів дає змогу визначити стан розвитку певної країни.

Сталий розвиток потребує формування ефективного виробництва в поєднанні зі зміною структур споживання, насамперед у промисловості, аграрному секторі, енергетиці. Це дозволить забезпечити економічне зростання за одночасного зменшення витрат енергії, сировини і відходів.

Формування основ сталого розвитку сприятиме енерго- та ресурсозбереженню. Це передумова пошуків і піднесення розвитку промисловості, механізм для ефективного та економного використання палива й енергії. Основними напрямками розв'язання проблем енергозбереження є: розробка й впровадження механізмів економії енергії, в тому числі вдосконалення цінової політики; модернізація, реконструкція і заміна технологій, що сприятиме зменшенню енерговитрат; ефективне використання власної бази енергоресурсів.

Одним із основних завдань і передумов сталого розвитку є формування належних умов для забезпечення сталого використання природно-ресурсного потенціалу в інтересах сучасного і майбутніх поколінь. Воно передбачає проведення таких заходів: скорочення до оптимальних обсягів виробництва і споживання природних ресурсів (насамперед – металів, енергоносіїв, лісу, прісної води, використання земель в обробітку тощо); оптимізація співвідношення між виробництвом засобів виробництва і предметів споживання, що має, поряд з екологічним, також і важливе соціально-економічне значення; формування ефективної інвестиційної політики, спрямованої на розробку, освоєння і використання природо- і ресурсозберігаючих, маловідходних та безвідходних технологій, виробництво екологічно безпечних видів продукції [14].

Значна питома вага земельних ресурсів визначає необхідність збалансованого розвитку агропромислового напрямку економіки, збереження й раціонального використання земельних ресурсів.

Для успішного вирішення зазначених завдань потрібно зменшити розораність земель і підвищити родючість ґрунтів, одночасно припинивши їх деградацію. Необхідним також є досягнення екологічно збалансованого співвідношення угідь у зональних системах землекористування. Перехід до сталого розвитку вимагає визначення головних напрямів збалансованості водокористування, покращання водозабезпечення населення, збереження водоресурсних систем як унікальних складових природного середовища.

У 1991–2011 рр. розроблені моделі або основні принципи сталого економічного розвитку України, але, на жаль, слід констатувати, що їхні головні позиції протягом років майже не змінюються. Важливими складовими сталого розвитку є фінансове, матеріально-технічне, інтелектуальне, нормативно-правове забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку й збереження навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу. Реалізація концепції сталого розвитку має спиратися на законодавчо-правову базу, фінансові джерела та інституційний механізм. Етапи впровадження моделі сталого розвитку мають передбачати завершення трансформаційних процесів і встановлення економічної стабілізації; поступове економічне зростання, що призведе до встановлення сталого економічного розвитку. Такі процеси повинні підкріплюватися визначеними моделями, стратегіями й механізмами їх реалізації [8, 135]. В Україні концепція сталого економічного розвитку знаходиться на первинних позиціях, тому досягнення сталості є відносно довгостроковою перспективою для національної економіки.

Висновки. Таким чином, сталий розвиток передбачає процес виживання і відновлення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її прав, збереження природного середовища, формування умов для відновлення біосфери і її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на навколишнє середовище й гармонізацію розвитку людини і природи.

Разом з тим, непогодженість темпів економічного розвитку і вимог екологічної безпеки, домінування природомістких галузей, висока питома вага ресурсо- й енергомістких застарілих технологій, сировинна орієнтація експорту, мілітаризація виробництва, відсутність гуманістичних цінностей серед пріоритетів розвитку, а також недостатній рівень екологічної культури і споживання призводять до поглиблення кризових явищ в економіці, погіршення стану навколишнього природного середовища, що створює реальну загрозу для життя й діяльності нинішніх і майбутніх поколінь.

Україна може забезпечити сталий розвиток винятково шляхом ефективного використання всіх видів ресурсів, структурно-технологічної реструктуризації виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розвитку й процвітання держави.

1. Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін: Навч. посібник. — К.: Заповіт, 1996. — 240 с.

2. *Базилевич В.Д.* Страховий ринок України. — К.: Знання, 1998. — 374 с.
3. *Білорус О.Г., Мацейко Ю.М.* Глобальна перспектива і сталий розвиток: Системні маркетингові дослідження. — К.: МАУП, 2005. — 492 с.
4. *Буркинський Б.В., Степанов В.Н., Харичков С.К.* Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития / ИПРЭЭИ НАН Украины. — Одеса: Фенікс, 2005. — 575 с.
5. Глобалізація економіки: нові можливості чи загроза людству: Матер. міжнар. конф. — Донецьк: ДонНУ, 2001. — Т. 1. — 124 с.
6. *Голубець М.А.* Розвиток «сталій» чи «збалансований»? // Український географічний журнал. — 2006. — №2. — С. 66–69.
7. *Гринів Л.С.* Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: Монографія. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 240 с.
8. *Грущинська Н.М.* Міжнародна спеціалізація економіки України в умовах технологічних трансформацій: Монографія. — К.: Стилюс, 2011. — 379 с.
9. *Згуровський О.М.* Дослідження переривистого характеру глобалізації в контексті суспільного розвитку та безпеки країн світу (Ч. 1) // Системні дослідження та інформаційні технології. — 2009. — №2. — С. 121–133.
10. *Згуровський О.М.* Дослідження переривистого характеру глобалізації в контексті суспільного розвитку та безпеки країн світу (Ч. 2) // Системні дослідження та інформаційні технології. — 2010. — №3. — С. 112–122.
11. Макроэкономические аспекты теории эволюционной экономики // Эволюционный подход и проблемы переходной экономики. — 1995. — №6. — С. 144–149.
12. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию / Пер. с англ.; Под ред. и с послесл. С.А. Евтеева и Р.А. Перелета. — М.: Прогресс, 1989. — 376 с.
13. *Поліщук В.Г.* Понятійно-категоріальний апарат політики стимулювання сталого розвитку регіону // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — №11. — С. 168–173.
14. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.) / Пер. з англ. — 2-ге вид. — К.: Інтелсфера, 2000. — 360 с.
15. Програма дій з подальшого впровадження Порядку денного на XXI століття / Пер. з англ.; ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». — К.: Інтелсфера, 2000. — 58 с.
16. *Філіпенко А.С.* Економічний розвиток сучасної цивілізації. — К.: Либідь, 2000. — 234 с.
17. *Шевчук В.Я.* Макроекономічні проблеми сталого розвитку. — К.: Геопринт, 2006. — 200 с.
18. Эволюционный подход и проблемы переходной экономики (доклады и выступления участников международного симпозиума, г. Пущино, 12–15 сентября, 1994 г.). — М., 1995. — 463 с.
19. Экологическая политика как фактор международной конкурентоспособности государств // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — №7. — С. 48–53.
20. *Clarence, A.* (1952). The Industrial Economy: its technological basis and institutional destiny. 450 p.
21. European Foundation: Sustainable Development // susdev.eurofound.ie.
22. *Hulse, J.H.* (2007). Sustainable Development at Risk: Ignoring the Past. New Delhi: Cambridge University Press India Pvt. Ltd. Ottawa: International Development Research Centre. 390 p.
23. *Kates, R.W., Parris, T.M., Leiserowitz, A.A.* What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice. Environment: Science and Policy for Sustainable Development, 3: 8–21.
24. Monterrey Consensus of the International Conference on Financing for Development // www.un.org.
25. The GeNIe (Graphical Network Interface) software package // genie.sis.pitt.edu.
26. United Nations Environmental Program // www.unep.org.
27. Working Group on Environmental Justice // ecojustice.net.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2011.